

Writing the Space of Flows. Representations of the Globalized World in Post-Millennial American and Canadian Fiction

„Literacko o przestrzeni przepływów. Obrazowanie świata zglobalizowanego we współczesnej powieści amerykańskiej i kanadyjskiej”

STRESZCZENIE

W drugiej połowie dwudziestego wieku umysł ludzki stanął naprzeciw oponenta równie biegłego w narracji rzeczywistości jak on sam. Kreśląc świat w kategoriach indywidualizmu, łączności, prymatu wiedzy oraz niczym nieskrępowanych możliwości, globalny kapitalizm zdołał uwieść ludzką wyobraźnię, odwracając uwagę świata od rzeczywistości wyzysku, nierówności i destrukcji ukrytej za fasadą nieograniczonego rozwoju gospodarczego. Rozmach roztaczanych przez kapitalizm wizji przytłacza. Wtłoczeni w kapitalistyczną narrację, współcześni ludzie w coraz większym stopniu borykają się z niemożnością tak zobrazowania jak i zrozumienia otaczającej ich rzeczywistości.

Piętrzące się wyzwania narracyjne i interpretacyjne stawiane ludzkiemu umysłowi przez kapitalistyczną wizję świata jako globalnej gospodarczej totalności zaowocowały pojawieniem się licznych nowych podejść teoretycznych i produktów kultury, mających na celu pomoc ludziom w skutecznej nawigacji współczesności. Z perspektywy narracyjności cechującej ludzkie procesy myślowe, fikcję najlepiej zwalcza się fikcją. Nic więc dziwnego, że literatura nie tylko znalazła się pośród produktów kultury najbardziej zaangażowanych w polemikę z procesami globalizacyjnymi, ale ostatnimi czasy zaczęła być również postrzegana jako jedno z narzędzi najskuteczniejszych w weryfikacji i krytyce fikcji, jakimi kapitalizm operuje.

Post-millennialna literatura północnoamerykańska obfituje w wyobrażenia rzeczywistości globalnej. Niektóre spośród „fikcji globalizacji”, jak nazywa je James Annesley, są stricte realistyczne. Inne balansują na granicy realizmu i prozy spekulatywnej. Inne znów w pełni oddają się literackiej spekulacji. Podejmowana tematyka jest równie różnorodna. Jednakże tym, co łączy ogromną większość dzieł literackich opublikowanych w pierwszych dekadach dwudziestego pierwszego wieku jest przedstawianie współczesnego życia jako nie tylko nierozłącznie związanego z przemianami gospodarczymi, ale także w coraz w większym stopniu organizowanego i determinowanego przez niematerialne przepływy kapitału, władzy i informacji.

Różnorodność fikcyjnych wyobrażeń globalizacji pozwala na panoramiczne spojrzenie na wielowarstwowość przemian zachodzących we współczesnej rzeczywistości. Tym niemniej, w centrum mojej dysertacji znajdują się narracje literackie wchodzące w bezpośrednią polemikę ze złożonością i fikcyjnym nacechowaniem globalnej gospodarczej totalności. Celem dysertacji jest analiza światów wyobrażonych pojawiających się w opublikowanych po roku 2000 powieściach trzech pisarzy północnoamerykańskich – Williama Gibsona, Douglasa Couplanda i Dave’a Eggersa – oraz analiza tych wyobrażeń pod kątem nie tylko sposobu reprezentacji procesów globalizacyjnych, ale także podejmowanej krytyki fikcji, tj. iluzji, tak zapoczątkowanych przez, jak i wciąż napędzających globalizację. Mimo, iż moja dysertacja dotyczy literatury, przedstawione w niej analizy opierają się w znacznym stopniu na licznych teoriach z zakresu studiów nad globalizacją, ekonomii, socjologii, filozofii politycznej, geografii ekonomicznej i antropologii. Wśród teoretyków cytowanych w rozprawie wymienić można Davida Harvey’a, Fredrica Jamesona, Marka Fishera, Manuela Castellsa, Shoshanę

Zuboff, Wendy Brown, Michaela Hardta i Antonio Negri, Naomi Klein, oraz Timothy'ego Mortona.

Wybór Gibsona, Couplanda i Eggersa jako pisarzy, na których powieściach będę się skupiać był w pierwszej kolejności podyktowany narodowościowym niedookreśleniem każdego z nich. Urodzony w Stanach Zjednoczonych, Gibson zamieszkuje w Kanadzie od późnych lat sześćdziesiątych i zarówno afiluje się jak i jest opisywany jako pisarz amerykańsko-kanadyjski. Coupland to Kanadyjczyk z krwi i kości. Mimo to, na skutek swoich wyborów estetycznych i subwersywności, które wielu bierze za dowód jego zamerykanizowania, jest on postrzegany jako czarna owca kanadyjskiego środowiska literackiego. Dave Eggers to jedyny spośród pisarzy, którego literacka przynależność narodowa nie budzi wątpliwości. Tym niemniej, podobnie jak w przypadku Gibsona i Couplanda, proza Eggersa skupia się na problematyce ponadnarodowej i jasno wskazuje, że postrzeganie „fikcji globalizacji” w kategoriach podziałów i granic narodowych zupełnie mija się z celem. Drugim powodem, dla którego niniejsza dysertacja skupia się na twórczości akurat tych trzech pisarzy jest uprzywilejowanie jakim wszyscy trzej się cieszą. Wszyscy trzej pisarze to biali mężczyźni w (co najmniej) średnim wieku. Gdyby byli przedsiębiorcami, mogliby służyć za archetyp kapitalistów. Jako pisarze, są z różnych powodów postrzegani, tak przez krytyków jak i czytelników, jako pisarze uosabiający ducha czasów globalnych i z tego powodu zasiadają w gronie autorytetów, ku którym od lat świat zwraca się po interpretację rzeczywistości i zmian w niej zachodzących. Poza społecznym uznaniem i reputacją, jaką się cieszą, trzech pisarzy łączy także skłonność do balansowania na granicy realizmu i prozy spekulatywnej oraz wieczne poszukiwanie form literackich najlepiej oddających specyfikę współczesnej rzeczywistości. Wszystkich trzech cechuje także wyjątkowa umiejętność tworzenia narracji zarówno odzwierciedlających jak i demaskujących projektowane przez kapitalizm iluzje.

Poza wstępem i zakończeniem, niniejsza dysertacja składa się z czterech rozdziałów. Rozdział pierwszy jest rozdziałem teoretycznym. Ma on na celu zarówno przedstawienie kluczowych gospodarczych, politycznych i kulturowych aspektów globalizacji oraz wpływu, jaki procesy globalizacyjne miały i nadal mają na ludzką wyobraźnię, jak i zaprezentowanie po krótku najważniejszych północnoamerykańskich literackich wyobrażeń globalizacji. Na rozdział składają się dwa podrozdziały. Analiza zawarta w podrozdziale pierwszym skupia się na restrukturyzacji, jakiej poddawany jest świat od późnych dekad dwudziestego wieku. Podrozdział składa się z sześciu sekcji przybliżających kolejno gospodarczy, polityczny, geograficzny, przestrzenno-architektoniczny, społeczny i ekologiczny wymiar zachodzących zmian. Powołując się na teorie Fredrica Jamesona, Marka Fishera i Timothy'ego Mortona, w podrozdziale drugim opisuję specyfikę debilitującego wpływu rzeczywistości globalnej na ludzką umiejętność interpretacji i nawigacji otoczenia oraz rozwijam wprowadzone przez Annesley'a pojęcie „fikcji globalizacji” definiując je nie tylko jako poczet sposobów, w jaki ludzie usiłują opisywać rzeczywistość globalnego kapitalizmu, ale także jako iluzje, które globalizacja roztacza i na których opiera swoje funkcjonowanie. Druga sekcja podrozdziału zawiera przegląd prozy północnoamerykańskiej zajmującej się tematyką globalizacji.

Każdy z kolejnych trzech rozdziałów poświęcony jest obrazowaniu globalnej współczesności w post-millennialnych powieściach jednego z trzech autorów. Rozdział drugi poddaje analizie trylogię Bigend Williama Gibsona, na którą składają się „Pattern Recognition” (2003), „Spook Country” (2007) oraz „Zero History” (2010). Celem rozdziału jest ukazanie, iż w momencie, gdy przyszłość zlewa się z terażniejszością, jedynym sposobem na utrzymanie się na powierzchni globalnych przepływów jest przyjęcie hermeneutycznej postawy *coolhuntera* i skanowanie rzeczywistości pod kątem wylaniających się z niej wzorców i rozbieżności. Na rozdział składają się pięć podrozdziałów. Podrozdział pierwszy poświęcony jest istotności narracji w świecie obrazowanym w trylogii, a także sposobowi, w jaki Gibson obrazuje wpływ braku równowagi informacyjnej na globalną piramidę władzy. Podrozdziały

drugi i trzeci skupiają się kolejno na kompresji czasoprzestrzeni i na wyobrażeniach przestrzeni zurbanizowanych, przede wszystkim megamiast i miast-obrzeży, jakie można znaleźć w trylogii. Kolejny podrozdział przedstawia wykształcane przez bohaterów trylogii mechanizmy radzenia sobie z uwikłaniem codzienności w procesy globalizacyjne. Rozdział kończy refleksja dotycząca zwrotu ku terażniejszości, jaki Gibson wykonuje w trylogii Bigend oraz analiza znaczenia trylogii w dyskusji nad możliwościami ekstrapolacyjnymi współczesnej prozy spekulatywnej.

Rozdział drugi poświęcony jest post-millennialnej prozie Douglasa Couplanda. Opierając się na wizualnej, eseistycznej, i teoretycznej twórczości autora, w rozdziale analizuję trzy spośród jego powieści – „Generation A” (2010), „Player One: What Is to Become of Us” (2011) i „Worst.Person.Ever.” (2016). Argumentując, że w postrzeganiu autora współczesność jest czasem ekstremów – ekstremalnej przestrzeni, ekstremalnego czasu, ekstremalnej wiedzy, ekstremalnej władzy, ekstremalnej nierówności, ekstremalnej samotności, ekstremalnej powierzchowności, ekstremalnego przesytu, itd. – analizuję te trzy powieści w poszukiwaniu sugestii sposobów przezwyciężenia „ekstremalnego zawrotu głowy”, którego zdaniem Couplanda doświadczają ludzie w konfrontacji z tym, co określa on mianem „ekstremalnej terażniejszości”. Rozdział podzielony jest na pięć podrozdziałów, z których każdy skupia się na innych ekstremach ukazanych w powieściach. W podrozdziale pierwszym definiuję „ekstremalną terażniejszość” i rozpatruję podejmowane przez bohaterów powieści próby nawigacji „bezczasowego czasu”. Podrozdział drugi koncentruje się na analizie przedstawionego w powieściach globalnego układu sił, determinowanego przez dostęp do informacji i stale pogłębiającego charakteryzujące współczesny świat nierówności. Kolejne dwa podrozdziały poświęcone są emocjonalnej odpowiedzi bohaterów na rzeczywistość globalną oraz postępującej korozji ludzkiego poczucia wyjątkowości. Podrozdział piąty ukazuje Couplanda jako pisarza w pełni synchronizowanego ze współczesnością i doceniającego wartość powierzchowności i przesytu charakterystycznych dla ery informacji.

W rozdziale IV poddaję analizie trzy powieści Dave’a Eggersa – „A Hologram for the King” (2012), „The Circle” (2013) i „The Parade” (2019) – ukazując ich autora jako pisarza-widza i pisarza-performera, w stu procentach zaangażowanego w spektakl, który globalny kapitalizm reżyseruje. Rozdział składa się z sześciu podrozdziałów. Podrozdział pierwszy koncentruje się na ponarodowym charakterze rzeczywistości globalnej w powieściach Eggersa i wskazuje na kapitał, jako jedyne, kontrolującego i organizującego każdy wymiar rzeczywistości globalnego hegemonia. Podrozdział drugi to studium korporacji. Zrównując korporację z enigmatyczną „czarną skrzynką”, w swojej post-millennialnej prozie Eggers używa korporacji, jako synekdochy podstępności i interesowności właściwej narracjom globalnego kapitalizmu. Podrozdziały trzeci i czwarty obrazują problemy napotymane przez bohaterów powieści w konfrontacji z szeroko rozumianą finansjalizacją życia codziennego. Podczas gdy podrozdział trzeci skupia się na nieudolnych próbach nawigacji neoliberalnej rzeczywistości podejmowanych przez bohatera „A Hologram for the King”, podrozdział czwarty koncentruje się na „The Circle” i ukazuje konsekwencje postępującej grywalizacji świata współczesnego. Ilustrując nieskuteczność podejmowanych przez bohaterów prób łagodzenia wpływu rzeczywistości globalnej na ich codzienność, podrozdział piąty wskazuje, że jedynym skutecznym sposobem na sprostanie konsekwencjom narastającej performatywności współczesnego świata zdaje się być akceptacja roli, jaką się w nim odgrywa. Podobnie jak w poprzednich rozdziałach, ostatnia część rozdziału poświęcona jest analizie zabiegów stylistycznych i formalnych stosowanych przez Eggersa w celu jak najskuteczniejszej mediacji realiów globalnego kapitalizmu.

Kapitalizm wtlacza rzeczywistość w ramy narracyjne. Wizje, które roztacza nakierowane są nie tylko na zdefiniowanie świata w kategoriach gospodarczej totalności, tj. sprowadzenie każdego jego aspektu do wartości rynkowej, ale także na zmanipulowanie ludzi do tego stopnia,

by zinternalizowali kapitalistyczną narrację jako własną. Karmiąc ludzkie oczekiwania, narracje kapitalistyczne przedstawiają przyszłość jako otwartą i niepewną, czyniąc z niej jednocześnie punkt odniesienia dla zachowań terażniejszych: to, co jest, tj. podejmowane czyny, ryzyka i decyzje, ma być mierzone w kategoriach tego, co być może, tj. potencjalnych osiągnięć i zysku. Obsadzając ludzi w rolach bohaterów i bohaterki historii o niekończących się możliwościach, rozwoju, pogoni za bogactwem, wiedzą i władzą, kapitalizm motywuje ludzi do postrzegania życia jedynie pod kątem zysku jaki ono generuje. Z racji tego, że kierunek, w jakim narracja się rozwija nigdy nie jest określony, ludzie inwestują w nią całych siebie, tym samym nieświadomie napędzając kapitalistyczną ekspansję i sprowadzając siebie samych do roli kapitału *in potentia*.

Tylko bazarz rozpozna bazarza. Mimo zbieżności w sposobie, w jaki kapitalizm i fikcja literacka organizują rzeczywistość, cele jakie każde z nich obiera diametralnie się różnią. Podczas gdy kapitał chce sterować rzeczywistością, fikcja literacka chce ją interpretować i ukazywać mechanizmy jej konstruowania. Tym, co łączy Williama Gibsona, Douglasa Couplanda i Dave'a Eggersa jest świadomość, że świat nie jest taki, jakim kapitalizm go maluje. Mimo, iż ci trzej pisarze nie są jedynymi, którzy angażują się w literacką narrację globalizacji, ich obrazowania wyróżniają się zarówno swoją tematyczną kompleksowością jak i złożonością estetycznej emulacji świata zglobalizowanego. Podczas gdy wszyscy trzej uznają kapitalizm za mistrza narracji, ich charakterystyki ogniskują się na różnych jego cechach. Dla Gibsona, globalny kapitalizm nie ma sobie równych w zaciemnianiu rzeczywistości tak, by najbardziej jak to możliwe zorientować ją na zysk. Dla Couplanda, kapitalizm to raczej oszust, który dezorientuje i ośmiesza współczesnych ludzi, ale którego sztuka powinna być doceniona przez wzgląd na skrajności, ku którym popycha tak ludzi jak i świat. Eggers wreszcie docenia performatywność kapitalizmu. Ma on jednak pełną świadomość, że jakkolwiek wciągający by nie był, reżyserowany przez kapitalizm spektakl sprowadza ludzi do poziomu marionetek. Choć trzej pisarze różnią się w uwypuklanych przez siebie aspektach rzeczywistości globalnej, w swoich post-millennialnych powieściach wszyscy trzej wychodzą poza obrazowanie i naiwne wyobrażenia alternatyw i skutecznie używają wyobraźni literackiej do obnażenia fałszu kapitalistycznej autonarracji.

Julia Miwiel